

Céhes iparosok Nyíregyházán

„...kaptának, tűnek, árnak, s több efféle eszköznek pascum nem szükséges, mert azokat legelni nem látta soha senki...”

Nyíregyháza a XVI–XVII. század folyamán, egészen a szatmári békééig, magánföldesúri, hajdúk által lakott szabadparaszti jogállású hely volt, lakói szabadságát a Rákócziak többször megerősítették. Amikor II. Rákóczi Ferenc birtokait elkobozták, Nyíregyháza először a kincstár tulajdonába került, majd területének egyik része a Károlyi, másik része a Dessewffy családé lett. Mivel a lakosok a hajdú szabadsággal nem élhettek, a település elnéptelenedett, ezért Károlyi Ferenc 1753–1754-ben a Felvidékről származó, szlovák anyanyelvű, jórészt evangélikus vallású telepésekkel népesítette be. A kedvező feltételek hatására a település népessége rohamosan gyarapodott, fél évszázad alatt 400%-kal növekedett. Nemcsak számban, de gazdaságilag is megerősödve, a lakosok egyre terhesebbnek érezték a földesúri függőséget, ezért megváltották a földesúri szolgáltatásokat, 1803-ban a Dessewffy családtól, 1823–1824-ben a Károlyiaktól. A település régi városi jogait 1786-ban kapta vissza. II. József rendelete évenként négy vásár, szombati napokon pedig hetivásár tartását engedélyezte.¹

A betelepülőkkel kézművesek is érkeztek, de számuk ugrásszerű növekedése az 1790-es évektől figyelhető meg. A telepítési szerződés több pontja is foglalkozott az iparosokkal, ezek közül a 21. pont céhes kiváltságot ígért „ha a mesteremberek szaporodnak, céhes privilégium szereztek, ...ezen felül való könnyebbségeket szerezni igyekezik az uraság”. Egy másik pontja a földművesek és iparosok viszonyát szabályozta, amennyiben az iparosoknak tiltották a földvásárlást azért, hogy „...a földművelő és a mesteremberek kereseti módjaikban egymás kárára ne legyenek.”²

Az újratelepítés utáni évtizedekben a nyíregyházi mesteremberek zöme a nagykállói céhekhez tartozott, egy 1793-as kimutatás szerint a csizmadiaik, kovácsok, kalaposok, lakatosok, kötélverők, szabók, szűcsök, vargák és molnárok közül valamennyien, a kerékgyártóknak Sárospatakon, a szíjgyártóknak ugyancsak Sárospatakon, valamint Tokajban volt az anyacéhük. Az üvegesek, ácsok, asztalosok, kőművesek, mészárosok céhen kívül dolgoztak. A nyíregyházi mesterek a telepítési szerződésben ígért önálló céhek létrehozásáról soha nem mondtak le, emiatt gyakran összeütközésbe kerültek az anyacéhekkel, elsősorban a kállóiakkal. Szerintük a nyíregyháziak már korábban is „magános céhbeli társaságot állítottak fel maguk között...és nyíregyházi különös pecséttel is céhbeli társaság neve alatt a legényeiknek szabaduló leveleket és vándorló leveleket adtak...” E visszaélésektől a nemes vármegye eltiltotta a nyíregyháziakat és 1796-ban egyezség kötésére kötelezte a nyíregyházi mestereket anyacéheikkel. A nyíregyházi szűcs-mesterek 1790. május 2-án álltak be a nagykállói céhbe, ezt a vármegye is jóváhagyta. Ám a belépésről kötött megállapodás minden pontjával nem értettek egyet, ezért 1792-ben újabb egyezségekre léptek. Ennek értelmében minden bevétel harmad része az anyacéhet illeti, ezért megengedik a nyíregyháziaknak, hogy éljenek a céh artikulusaival és azon „jussal, amellyel mi élünk”. A megállapodás továbbra sem volt kielégítő a nyíregyházi mesterek számára, amit az is mutat, hogy 1796-ban céhalapítási kérelemmel fordultak a vármegyéhez, amely azonban nem ajánlotta a Helytartótanácsnak. Ugyanakkor a vármegye felszólította őket a megállapodás betartására. „A Nyíregyházi és Nkállói Chébeli mesterek között fenn forgó keresetek eránt szóló jelentésre meghatározatott, hogy a Felsőges Királytól tsak a Nkállai Czéhnek lévén (privilégium) adattatva, a Nyíregyházi Czéhbeliek különös petséttel, és egyéb Privilegiált Chéheket illető Jussokkal nem élhetnek, hanem csak a Nkállai Czéhbeliekhez incorporáltassák magokat, s ezeknek petsettyeikkel éllyenek.”³

A későbbi évek során a vármegye magatartása megváltozott, 1806-ban és 1810-ben a Helytartótanács elé terjesztett folyamodványukban már pártfogolták a nyíregyházi céhek önállósulási törekvéseit. Az 1810-es indoklás szerint a megyében „nem lévén Nyíregyházán kívül több

¹ Cserenyák László: Nyíregyháza örökválsága. Nyíregyházi Kiskönyvtár 9. Nyíregyháza, é. n.

² Lukács Ödön: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1886. 214. old.

³ Jóna András Múzeum Történeti Dokumentumok 67.212.1

olyan város vagy helység, melyben számosabb Mester Emberek volnának, mesterségeket egész erővel folytatnák. Megyénknek nagy része, kiváltképp adófizető lakosaink azon Mesteremberek munkájával élnek, s töllök ruházkoznak, sőt midőn a Mester Emberek munkájára közönséges szükség vagyon is egyedül a Nyíregyházi Mester Emberek használtatnak." A nyíregyházi mesteremberek több évtizedes törekvést a királyi privilégium elnyerésére, 1818-ban siker koronázta. A céhkiváltság elnyerésén munkálkodó deputáció az 1817. január 15-én kelt levelében önálló céh alakítását javasolta a csizmadiáknak, a szűcsöknek, a szabóknak, a vargáknak, a többiek pedig, akik nem érik el az önálló céhalakításhoz szükséges létszámot, más mesterségeket űző mesteremberekkel alkossanak vegyes céhet: a kalaposok a festőkkel, a lakatosok a kovácsokkal, az asztalosok az üvegesekkel, kerégyártókkal, ácsokkal, molnárokkal, a mészárosok a szíjgyártókkal és kötélverőkkel. A Helytartótanácsnál a nyíregyházi céhek ügyeit intéző deputáció javaslata kissé módosulva valósult meg 1818 folyamán, amikor is összesen tíz céh kapott királyi kiváltságot. Önálló céhek alakítására kaptak szabadalmat a szabók, kalaposok, csizmadiák, szűcsök, festők, vargák, egy-egy vegyes céhet hozhattak létre a kovácsok-kerégyártók, az asztalosok-lakatosok-üvegesek, a szíjgyártók-kötélverők és a kőművesek-ácsok-molnárok. A mészárosok csak 1825-ben, a gubások és takácsok 1839-ben nyertek a király által kiadott és megerősített kiváltságot. A suszter vagy más néven varga mesterek bár szerettek volna királyi privilégiumot kapni, erre azonban tehetségükből nem tellett, ezért azzal a kéréssel fordultak a városhoz, hogy engedje számukra lemásolni a nagykirályi céh privilégiumát.

Lényeges jellemzője a nyíregyházi céhes iparnak, hogy már a betelepítéskor, de utána is következetesen korlátozták céhes mesterek földszerzését. Élesen külön választották a mezőgazdaságból és az iparból élők jövedelemszerzését, mert úgy vélekedtek, hogy *„...a mesterséghez szükséges eszközöknek ú. m. kapitálnak, tűnek, árnak, bicskának téglázó vasnak, s több efféle eszköznek pascum nem szükséges, mert azokat legelni nem látta soha senki...”* Nyíregyháza volt Szabolcs megyében az egyetlen olyan város, ahol számottevő mesterember dolgozott és tevékenységüket egész évben folytatták, már a céhek hivatalos megalakulása előtti időszakban is. Ha földet nem is, de az 1790-es évektől osztásra kerülő szőlőföldekből a városban lakó kézművesek is vásárolhattak. A mesterek földszerzésből való kizárása a földek elaprózódásának megakadályozását szolgálta. Bizonyára nem volt könnyű az iparosokat távol tartani a földtől, hiszen az ő életüket is ezer szállal átszötte az alapvetően mezőgazdasági meghatározottságú környezet, sokan paraszti családból kiválva lettek iparosokká. Jövedelmük kiegészítésére többen gazdálkodással is foglalkoztak. Erre az úriszék is felfigyelt, mert egy 1799-ben kiadott határozatában megtiltotta a mesteremberek földművelését és állattartását: *„Tapasztaltatván az, hogy ezen városban a Mester Emberek a Haza Törvénye, közelebből az 1723. Törvénynek 117dik Tzikelyle ellen, Mesterségeknek és kéziműveknek hátra vetésével, magokat paraszti mezei gazdaságra is agyák, és azáltal azon mezei gazdáknak, kik földművelésnél egyebet nem tanultak, ártalamakra és szegényítésre törekednek, sőt a ...marhatartásban is bele egyeledvén a legelő mezőket, mell(y)ek őket egyáltalán nem illetik azoktól kiknek a marha tartás és azzal való kereskedés valóságos kötelességek, az előljáróknak és az uraságoknak minden engedelmé nélkül elfoglalyák, ezen úri székben meg határozatott: hogy ezen túl ezen városban lakozó Mester Emberek sem mezőbéli paraszti gazdaságot művelni, és azáltal a szegény mezei parasztnak élelmét meg folytatni, sem marhatartással, s azzal való kereskedéssel, azok kik természetesen szükséges marhákat tartani a legelő mezőt elfoglalni ne merészelyék, hanem folytassa kiki a maga kereskedését...”*⁴ A több időpontból származó adatok (mesteremberek összeírása, illetve adóösszeírások) nem támasztják alá az úriszéki irat megállapításait, inkább azt erősítik, hogy a településen a jobbágyfelszabadításig a mesteremberek fő megélhetési forrása a saját mesterségük volt. Ezt támasztja alá az 1793-ban keletkezett mesterösszeírás, amely azt is számba vette, hogy a mesterek hány legényt és inast tartanak, egész évben saját mesterségükben dolgoznak-e, és ha nem, *„a mesterségen kívül gyakorolnak szántást vetést”* vagy *„kereskedést”*. A 254 mester közül mindössze négyen foglalkoztak földműveléssel, egy fő öregsége miatt csak szőlőt művelt, hárman pedig mesterségük gyakorlása mellett *„szántanak és vetnek”*. Az adóösszeírások alapján az elkövetkező ötven évben némileg módosult, kissé emelkedett, az iparosok között a földtulajdonnal rendelkezők aránya. Az 1847-es adóösszeírás szerint 417 iparos közül 65-en bírtak valamilyen mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó tulajdonnal, 25 fő ren-

⁴ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, V. A. 101/i.40/40. 1799.

delkezett szőlővel és kerttel, állatot tartott 12 fő és földdel is rendelkezett 7 fő. Csak sejthetjük, hogy a földtulajdonos iparosok számára inkább a mesterségük jelentette a kiegészítő tevékenységet. A szállásföldekkel rendelkező iparosok aránya azonban még mindig nagyon alacsony volt az összes iparos számához viszonyítva.

A város és a térség történetével foglalkozók a mai napig nem tudtak egyértelmű választ adni a kérdésre, miért fejlődött a megye összes települése közül legjobban Nyíregyháza. A város lakosainak tehetségén, rátermettségén túl ebben szerepet játszott az is, hogy egy koncepciózus városvezetés irányította a települést az első évtizedekben. Ennek a várospolitikának egyik eleme lehetett az iparostársadalom kényszerítése a csak ipari tevékenységre, ezáltal rászorítva arra őket, hogy a település és tágabb környezetének ellátóivá váljanak. Az ily módon bekövetkező („relatív”) iparfejlődés egyik elemévé vált a település „kiugrásának”.

Milyenek lehettek a csak mesterségükből élő céhes iparosok életviszonyai, lakókörülményei a XIX. század első felében Nyíregyháza mezővárosban? Erre adnak választ a különböző szempontból készült összeírások, hagyatéki leltárak, végrendeletek. A mesterek vagyona több részből tevődött össze. Az egyik legfontosabb alkotó eleme az ingatlan birtok volt, amely házból, telekből, szőlőterületből állt. Mindehhez az iparosok kis hányadánál szántóföldi ingatlan is kapcsolódott.

Egy 1850-ben készült összeírás, amely a város lakóit házanként vette számba, pontos képet ad az iparosok legfontosabb vagyontárgyáról, a háztulajdonról. Ebben az évben Nyíregyháza lakóinak száma 13 111 fő volt, az iparosok száma 437, az összlakosság 3,3%-a. A mestereknek közel háromnegyed része volt háztulajdonos, hétnek volt kettő vagy annál több háza. Legtöbb tulajdonost a tímár, szűcs és kalapos mesterek között írtak össze, 90%, a tímárok esetében még ennél is magasabb volt az arány. A legtöbb iparost számláló csizmadia céhben a tagok 77%-a rendelkezett saját lakóházzal. A háztulajdonosok aránya a lakatosok, suszterek, gubások körében volt a legalacsonyabb (55–60%). Az iparosok nagy része szőlőbirtokkal is rendelkezett, 2-2 nyilas nagyságban. Szántóföldi ingatlant mindössze két mesternél írtak össze.

Általános volt a kétszobás lakóház, amelynek alaprajzi tagolódása hasonló a parasztházakéhoz: szoba-pitvar-szoba. Ugyanez elmondható az iparosok házának berendezéséről is. Egy szűcsmester házáról a következőket jegyezték fel az összeírók: *„Ház itten benn a városban az kőpinczével, két szoba, kamra, istálló szekérszinnel, hízóul egyik új, másik(k) is, új kis kert palánk kerítéssel, az udvarban lévő kúttal.”* A bútorok puhafából készültek, többnyire festettek. Szinte mindegyik leltárban szerepel asztal karszékekkel, két nyoszolya, *„komót kasznyi”*, pohárszék, ezeket egészítette ki egyes helyeken még a tükör, a *„komód tükör”*, falba rakott almárium, *„kanapé díván”*, a fali óra és képek. Ezek a tárgyak az *elülső ház*, azaz az utca felőli szoba berendezéseit alkották. Itt tartották az üveg és porcelán tálaló eszközöket, cin tányérokat, tálakat, kanalakat. Ennek a szobának a fűtőberendezése a kemence volt. A *hátsó ház* berendezése mindenütt szerényebb. Több helyen a kamra funkcióját töltötte be, használaton kívüli tárgyakat tartottak benne. A pitvarban kaptak helyet a mindennapi főzéshez szükséges edények, eszközök és kevés bútorzat: asztal, láda, néhány szék, ritkán almárium. Az 1820-as évektől öntöttvas lábasokat, vas tepsiket, serpenyőket, palacsintasütőket használtak, bográcsot minden háztartásban összeírtak. Az egyéb tálaló és tároló edények cserépből készültek és igen nagy számban fordultak elő a hagyatéki leltárakban. Rézből készült háztartási eszközök az 1850-es évekig nem fordultak elő, de a bádgedények használata már megfigyelhető. Ekkortól növekszik az öntöttvas vasalók száma a mángorlók rovására. Az első ház (nagy szoba) berendezése mutat némi eltérést, polgári bútorok is bekerültek a berendezési tárgyak közé. Ugyancsak az eltérést erősítették a porcelán, üveg, és cinből készült eszközök, valamint a dísz tárgyak, így a győri kancsók és egyéb tálak, tányérok megjelenése.

Nyíregyházán a kézművesek életkörülményei nem váltak el élesen a mezőváros többségét alkotó, paraszti gazdálkodást folytató lakosokétól. A település a XIX. század első felében és még később is a preindusztrializáció jegyét mutatta, a lakóházon belül a különböző tevékenységek még nem különültek el, a lakásoknak nem voltak meghatározott funkciói szerint elkülönített terei, a lakóhely és a munkahely szétválása nem történt meg. Bár a város mindent megtett, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint is, a település polgári jellegének erősítéséért és az iparosok földművelő tevékenységének visszaszorításáért, azt megakadályozni nem tudta. A

telepítési szerződésben azt is rögzítették, hogy városi polgárjoga csak a városban házzal bíró személyeknek lehet. Ez éppen úgy vonatkozott a kézművesekre, mint a parasztokra, akiknek a szállásföldjei a Nyíregyháza környékén kialakult bokortanyákon helyezkedett el. A Nyíregyháza speciális településformájából eredő kétlakiság hosszú időszakra konzerválta a település mezőgazdasági jellegét, ebből következően lakosainak életmódját is.

A céhalakulások után mündegyik céh kialakította a kiváltságban foglalt szabályok szerint belső működési rendjét. Meghatározták az inas- és legényszerződöttesek körülményeit, a járandóságokat, szabályozták a legénytársaságok működését. A céh belső ügyeit a céh tagsága által választott előjárók irányították. A céh élén a főcéhmester és kiscéhmester (vagy alcéhmester) állt. A főcéhmester hívta össze a gyűlést, nála volt a céh ládája, annak egyik kulcsa, ő döntött a céhszabályoknak megfelelően a tagok között felmerült vitás kérdésekben. Ő pecsételte le a bizonyáglevelüket, intézkedett halálesetkor, kezelte a céh pénztét. Az *atyamester* a legénytársaságot irányította, segítők voltak a *bejárómesterek*, ők ellenőrizték a legények magaviseletét, munkáját, részt vettek a legények társasági ülésein. *Látómestereket* is választottak, az ő feladatuk a mesterek által készített termékek ellenőrzése, a hagyományos munkamódszerek betartatása volt. A *nótárius* a jegyzői feladatokat látta el, ő intézte az írásbeli ügyeket, vezette a céh jegyzőkönyveit. A céh vezetői bizonyos tekintetben kiváltságos helyzetben voltak: a településre érkezett vándorló legényekre először ők tarthattak igényt, a vásárokon is övék volt az elsőbbség a helyválasztásban.

A céheknek megalakulásuk kezdetétől joguk volt a belső bíráskodásra. Jogukban állt a mesterekkel kapcsolatos vitás ügyekben és kérdésekben dönten. A céh figyelemmel kísérte tagjainak nemcsak a munkáját, hanem a magánéletét is. A jegyzőkönyvek híven megőrizték a céhes élet törvényeit megsértő eseteket. Előfordult, hogy két mester összeveszett, és az egyik a másik *„kálvinyista teremését szidta”*, vagy a városhól hazafelé jövet több mester összeveszett, aminek a vége verekezés lett. Ezeket a vétségeket pénzbüntetéssel sújtotta a céh. Gyakori volt a káromkodásért kiszabott pénzbüntetés. A XIX. század második felében a legnagyobb sértésnek számított, ha az egyik mester *„meghuntszolta”* a másikat. *„Nyíregyházán vásár alkalmával a sátorba Dankó Miklóst Galó Sámuel meghuntszolta. De ... Dankó Miklós vissza huntszolta, melyért Né Céh elmarasztalta két forintig.”*⁵ Két másik mestert lopásért ítélték el, de büntetést róttak ki azért is, ha valaki nem jelent meg a céhgyűlésen, nem járt templomba. A legsúlyosabb büntetést a céhből való kizárás jelentette. Ebben az esetben a mesternek a céhbe való visszaálláskor meg kellett fizetnie az ilyenkor szokásos összes költséget.

A céh évszázadokon keresztül rögzült belső működési rendje, szokásai következtében olyan szervezeti formát hozott létre, amelynek során a városi lakosság leggyorsabban mozgósítható részévé vált. Ennek következtében a tűzvédelmi feladatok ellátásában a város elsősorban rájuk támaszkodott. Nyíregyházán a város vezetése 1833-ban kötelezte a céheket tűzoltó készülékek vásárlására. Minden céhnek meg kellett venni a tűzoltáshoz szükséges eszközöket: egy vízipuskát, bőrvédreket, lajtorjákat (létrákat). Az eszközök kezelőinek kijelölését is a céh hatáskörébe utalták, a tímár céhben például a 12 bőrvédret a tizenkét legifjabb mesterre bízták. A céh gondoskodott a tűzoltáshoz szükséges eszközök őrzéséről, működőképességének megtartásáról, ha kellett javításáról. A céh, mint a legegységesebben szervezett testület bizonyult a legalkalmasabbnak az egész közösséget érintő feladat ellátására; elődeivé válva az önkéntes, majd később a hivatásos tűzoltó szervezeteknek.

A céheket hivatalosan az 1872. évi VIII. tc. szüntette meg, de az általuk létrehozott szokások még évtizedekig áthatották a céhek utódaiként működő ipartársulatokat. Az inasok kötelességei a céhrendszer megszűnése után is csaknem ugyanazok maradtak, a mesterek készítvényeiket ugyanolyan rendszerben értékesítették, mint korábban, az ipartársulati szervezeti felépítése szintén a céhes korban kialakult formában folytatódott tovább. Nyíregyházán a több mint harmincféle mesterséget űző céhes mesterek és áruik eljutottak a környező és távolabbi falvakba, apróbb településekre, szokásaik, szervezeti működésük mintául szolgált más egyletek, társaságok számára.

Szabó Sarolta

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IX. 1. 2. doboz